

Freinet i građanski odgoj i obrazovanje

Kremer, Emilija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:850826>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-15**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Prijediplomski dvopredmetni studiji Njemački jezik i književnost i Pedagogija

Emilija Kremer

Freinet i građanski odgoj i obrazovanje

Završni rad

prof. dr. sc. Marija Sablić

Osijek, 2024.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za pedagogiju

Prijediplomski dvopredmetni studiji Njemački jezik i književnost i Pedagogija

Emilija Kremer

Freinet i građanski odgoj i obrazovanje

Završni rad

Društvene znanosti / Pedagogija / Posebne pedagogije

prof. dr. sc. Marija Sablić

Osijek, 2024.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 9. 9. 2024.

Emilija Kremer, 0122233966

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Freinetova pedagogija.....	2
2.1. Biografija Celestina Freineta.....	2
2.2. Nastavne metode i tehnike u Freinetovoj pedagogiji.....	4
3. Građanski odgoj i obrazovanje	6
3.1. Definicija i važnost građanskog odgoja i obrazovanja.....	7
3.2. Ciljevi i kompetencije građanskog odgoja i obrazovanja	8
4. Povezanost Freinetove pedagogije i građanskog odgoja i obrazovanja	10
4.1. Aktivna participacija učenika i praktično učenje	10
4.2. Demokracija	13
4.3. Suradničko učenje	14
5. Zaključak	16
6. Popis literature.....	17

Sažetak:

Celestin Freinet, francuski pedagog i reformator obrazovanja, razvija pedagoški pristup temeljen na aktivnoj participaciji učenika, slobodnom izražavanju i suradničkom učenju. Njegove metode, kao što su slobodni tekstovi, upotreba ručne tiskare te međusobna suradnja među školama, postavljaju učenika u središte obrazovnog procesa, potiču ih na samostalnost i daju im slobodu u procesu učenja. Ovaj rad analizira sličnosti Freinetove pedagogije i građanskog odgoja i obrazovanja. Građanski odgoj za cilj ima pripremiti mlade za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu, stvoriti odgovorne građane i razviti građansku kompetenciju. Freinetova pedagogija i građanski odgoj imaju slične principe učenja i ciljeve. Freinetova pedagogija može značajno doprinijeti suvremenom građanskom odgoju, posebice kroz poticanje demokratičnosti unutar učionice i angažmana učenika u stvaranju vlastitog obrazovnog iskustva. Kombiniranjem Freinetovih načela s ciljevima građanskog odgoja, može se oblikovati obrazovni model koji ne samo da obrazuje, već i osnažuje učenike kao aktivne sudionike u društvu.

Ključne riječi: aktivna participacija, Celestin Freinet, demokracija, građanski odgoj i obrazovanje, suradnja

1. Uvod

Celestin Freinet, francuski pedagog i inovator, ostavio je neizbrisiv trag na polju obrazovanja svojim jedinstvenim pedagoškim pristupom koji je postao poznat kao Freinetova pedagogija. Njegove metode, usmjerene na slobodu izražavanja, suradničko učenje i aktivnu participaciju učenika i danas su relevantne u suvremenom obrazovanju, a posebno u kontekstu građanskog odgoja. U ovom radu istražuju se sličnosti Freinetove pedagogije i kako ona može obogatiti i unaprijediti građanski odgoj, te na koji način njezine tehnike i metode doprinose razvoju ključnih kompetencija potrebnih za aktivno sudjelovanje u društvu.

Prvi dio rada posvećen je pedagogiji Celestina Freineta. Opisuje se njegova biografija, pružajući uvid u njegov život, rad i motivaciju koja je stajala iza razvoja njegovih pedagoških ideja. Nadalje se razmatraju ključne metode i tehnike Freinetove pedagogije, poput slobodnog teksta, ručne tiskare i drugih inovativnih pristupa koje je Freinet razvio kako bi potaknuo kreativnost i samostalnost učenika. U drugom dijelu rada istražuje se građanski odgoj, pri čemu se definiraju njegovi ciljevi, važnost i ključne kompetencije koje bi trebao razvijati kod učenika. Kroz ovu analizu naglašava se važnost građanskog odgoja u suvremenom obrazovanju te se postavlja temelj za razumijevanje njegove povezanosti s Freinetovom pedagogijom. Završno poglavlje usredotočuje se na povezanost građanskog odgoja i Freinetove pedagogije. U ovom dijelu razmatraju se ključne točke poput aktivne participacije, demokracije, suradničkog učenja i kritičkog mišljenja, te se analizira kako Freinetova pedagogija može doprinijeti ostvarivanju ciljeva građanskog odgoja.

Cilj ovog rada je pokazati kako Freinetova pedagogija i građanski odgoj, svaki na svoj način, promoviraju obrazovanje kao sredstvo osnaživanja pojedinaca za aktivno i odgovorno sudjelovanje u društvenom životu.

2. Freinetova pedagogija

Pedagoški pristup francuskog pedagoga Célestina Freineta, koji se razvio tijekom njegove karijere od 1920. godine pa do kraja života, ističe se originalnošću i primjenom u praksi te je i danas relevantan kao dinamičan model otvoren za kreativnost. Njegova jednostavnost i prilagodljivost održavaju interes učitelja diljem svijeta. Mnogi naši učitelji nesvjesno koriste Freinetove ideje u svom radu. To se može vidjeti u projektima poput učeničkih listova, zadruga, učenja kroz istraživanje, nastave u prirodi i učeničke samouprave, koji su ključni elementi Freinetove školske organizacije (Matijević, 2001). Freinet nije želio stvoriti novi skup pojmova za obrazovanje kako bi se suprotstavio postojećem sustavu, niti se usmjerio na jednostavniju i učinkovitiju pripremu učenika za buduće poslove u svijetu koji se mijenja zbog industrijalizacije, tehnologije i globalizacije. Umjesto toga, njegov pedagoški pristup predlaže temeljitu promjenu organizacije učionice i način na koji se rad može cijeliti i uključiti u školu, bez prilagođavanja tržišnim trendovima (Carlin, 2018).

2.1. Biografija Celestina Freineta

Celestin Freinet bio je francuski pedagog i učitelj, tvorac novih metoda učenja koje se temelje na kreativnom radu učenika (Nowak-Fabrykowski, 1992). Rođen je 1896. godine u ruralnoj, jugoistočnoj Francuskoj gdje je živio i stvarao kroz čitav život. Bezbržno djetinjstvo na selu bila je česta tema njegovog pisanja te je takvo odrastanje izgradilo njegov cijeloživotni stav o obrazovanju. Smatrao je da bi škola trebala biti mjesto gdje djeca odrastaju okružena optimizmom i gdje se razvijaju sretno (Clanfield, Sivell, 1990).

Nakon kratkog bezbrznog djetinjstva Freinet odlazi u Prvi svjetski rat. Kao i velik dio generacije, tako je i on bio izrazito nezadovoljan starim poretkom koji je upravljao i školstvom. Oni na vlasti pokazali su da su nesposobni i nezainteresirani za dobrobit bilo koga tko nije rođen u njihovoj društvenoj klasi, zbog toga je bilo važno ljude naučiti kako koristiti svoj zdrav razum (Temple, de Yunen, Montenegro, 1994). Freinet se iz rata vratio ozlijeđen pa je bio primoran razviti nove načine rada: “Kao preživjeli u brodolomu koji se bori da ne potone, morao sam pronaći način da plivam. Bilo je pitanje života ili smrti.” (Temple et al., 1994, prema Freinet, 1986, 87). Umjesto

tradicionalnih načina poučavanja, Freinet se počeo oslanjati na individualizirane aktivnosti i aktivnosti usmjerene ka učeniku. Iako je većinom dobivao podršku od roditelja, neki roditelji bili su iznimno nezadovoljni takvim načinom rada. Freinet je odlučio dati ostavku u javnoj školi u kojoj je radio te je 1935. godine osnovao svoju vlastitu školu u Le Pioulieru (Clanfield, Sivell, 1990).

Freinetov intelektualni doprinos bio je izuzetan. Osim rada u školi, organizirao je konferencije više od 40 godina, napisao je 18 knjiga i gotovo 3000 članaka u 17 časopisa koji su spremište njegovih obrazovnih ideja (Acker, 2000). Napisao je mnoge knjige o demokratskom školstvu, moralnom odgoju, o učenju koje je usmjereno na dijete i o inovativnim tehnikama poučavanja matematike, znanosti, čitanja i pisanja. Njegovo najpoznatije i najkorisnije djelo je *Pedagogical Invariants*. Pod tim naslovom mislio je na sve principe nastave koji su neosporni i sigurni. Freinet je ovo djelo napisao s namjerom da služi kao priručnik za bolje razumijevanje "uporabe pedagoških tehnika i duha našeg poučavanja" (Temple, Rodero, 1995).

Već 1924. godine Freinet je počeo eksperimentirati s ručnom tiskarom pomoću koje su učenici umnožavali svoje radove. Zalaže se za ukidanje udžbenika i učenje iz vlastitih radova koje su učenici napisali pomoću učitelja. Dvije godine kasnije, u školu dolazi učiteljica Elise, Freinetova buduća supruga, koja mu je pomagala u radu s djecom. Zbog opsežne suradnje s drugim školama, osnovali su i udruženje učitelja koji su podupirali Freinetove ideje. Udruženje CEL (Cooperative de l'Enseignement Laic) osnovano je 1928. godine i tada je brojilo 100 članova, a kasnije je taj broj porastao na više od 1500 članova. Tijekom godina nastala su CEL udruženja i u Španjolskoj, Portugalu, Belgiji, Švicarskoj i Njemačkoj (Matijević, 2001). Za vrijeme Drugog svjetskog Freinet je pritvoren, a dio dokumentacije CEL-a bio je zaplijenjen. Nakon rata obnavlja se škola i udruženje CEL, a interes za Freinetovim idejama postajao je sve veći. Na temelju toga osnovan je ICEM (Institut Coopératif de l'Ecole Moderne) i FIMEM (Fédération Internationale des Mouvements d'Ecole Moderne) (Matijević, 2001).

Školski dnevnik, tiskarski stroj i međuškolska suradnja bili su osnovni elementi u Freinetovoj pedagogiji, a dolaskom računalnog doba njegova vizija globalnog obrazovanja nastavila je živjeti. Nekada su se pisala pisma, danas se pišu e-mailovi. Nekada se koristio tiskarski stroj, danas se koristi pisač. Sve su to ideje koje su prvotno bile Freinetove. Prema Ackeru (2000) Freinet je bio značajan obrazovni mislilac koji je napravio revoluciju u obrazovanju (Acker, 2000). Nakon više

od 40 godina borbe za bolje i drugačije obrazovanje, Freinet je umro 8. listopada 1966. godine u Venceu, a pokopan je u svom rodnom mjestu (Matijević, 2001).

2.2. Nastavne metode i tehnike u Freinetovoj pedagogiji

Celestin Freinet bio je pedagog koji nije nametao svoje ideje, već je uživao u integraciji i nadogradnji ideja drugih učitelja i pedagoga. Opisivao se kao pčela koja prikuplja med s cvjetova. Obogaćujući svoju pedagogiju vlastitim i tuđim idejama te stvarajući smislene cjeline od njih, razvio je temeljna načela svoje pedagogije (Acker, 2000).

U svoje učionice Freinet je unio koncept slobodnog pisanja, pri čemu je naglasak stavljen na osobne tekstove učenika o njihovim svakodnevnim iskustvima. Učenike se potiče da redovito pišu, a slobodni tekst pomaže u razvoju njihovih pismenih vještina na prirodan način, uključujući gramatiku, pravopis, stil i izražajnost (Acker, 2000). U ovoj metodi, učenici redovito pišu tekstove na teme koje sami odaberu. Pišu priče, osobne doživljaje, pjesme i eseje. Ova metoda omogućava učenicima da slobodno izraze svoje misli i osjećaje, bez stroge kontrole ili nametanja tema od strane učitelja. Čak i ako učenicima trenutno nije do pisanja, i dalje će ih se potaknuti da napišu bar nešto. Najvažnije značajke slobodnog pisanja su spontanost, stvaranje, trajna osobna veza sa svijetom i izražavanje djetotove unutrašnjosti. Bez obzira na situaciju, ovakvo pisanje dolazi iz srca i ima najveću edukativnu vrijednost (Clanfield, Sivell, 1990).

Kod pisanja slobodnih sastava, Freinetova pedagogija oslanja se na pet ključnih sloboda koje navodi Matijević (2001), prema Laun (1982):

Prostorna sloboda: Djeca pišu gdje god žele, bez određenih prostora za pisanje.

Vremenska sloboda: Nema fiksnog vremena za pisanje, učenici mogu pisati kad im odgovara.

Sredstva za pisanje: Nema specifičnih zahtjeva za bilježnice ili pribor za pisanje.

Ortografska i gramatička sloboda: Tekstovi se ne ocjenjuju prema pravopisnim i gramatičkim pravilima.

Slova i pismo: Djeca mogu koristiti bilo kakva slova i veličine prema vlastitom izboru. (Matijević, 2001, prema Laun 1982, 22)

U učionici postoji kutija za prikupljanje slobodnih sastava, a tekstovi se čitaju barem jednom tjedno. Djeca biraju najzanimljivije tekstove koje su napisali. Slobodni sastavi imaju tri glavne funkcije: pedagošku, terapijsku i političku. Pomažu učiteljima da razumiju interese djece, omogućuju djeci da izraze svoje misli i osjećaje, te im daju slobodu u pisanju (Matijević, 2001). Iz slobodnih sastava nastaju i školski časopisi. To su zbirke slobodnih tekstova koje učenici svakodnevno pišu i tiskaju prema Freinet metodi. Na kraju mjeseca, ti se tekstovi uvezuju u posebnu knjigu i časopis se šalje pretplatnicima i školama koje razmjenjuju časopise (Clanfield, Sivell, 1990).

Clanfield i Sivell (1990) preuzeli su tekstove Celestina Freineta i prepričali ih, donoseći čitateljima njegove ključne ideje i metode na pristupačan i sažet način. U knjizi *Le texte libre Freinet* prepričava svoj način rada koji je drugačiji od tradicionalnog jer Freinet vjeruje da obrazovanje treba biti povezano sa stvarnim životom učenika. Kako bi oživio učionicu, Freinet je odlučio organizirati razredne izlete. Umjesto da učenici pasivno sjede i čitaju dosadne tekstove, izlazili su van, istraživali prirodu i učili od lokalnih zanatlija poput kovača i stolara. Ovi izleti omogućili su im da dožive prirodu u različitim godišnjim dobima, što je poboljšalo njihovo razumijevanje i emocionalnu povezanost s učenjem. Učenici su kroz ove aktivnosti razvijali prijateljstva i dijelili iskustva, što je njihovo obrazovanje činilo zanimljivijim i relevantnijim. Ipak, zbog nedostatka odgovarajuće opreme i metoda, ovaj entuzijazam često nije dugo trajao, a povratak na tradicionalno učenje bio je neizbježan (Clanfield, Sivell, 1990).

Jedan od prvih inovativnih alata koje je Freinet uveo u svoj razred bila je ručna tiskara, predstavljena učenicima još 1924. godine. Ova tiskara postala je sredstvo kojim su učenici mogli tiskati svoje radove, crteže i poeziju, pružajući im priliku da izraze svoju kreativnost i podijele svoje ideje s drugima (Lee, 1980). Uspio je nabaviti malu tiskarsku prešu s osnovnim alatima pomoću koje su učenici tiskali svoje radove. Na taj način su oživjeli ono što su vidjeli i naučili na razrednim izletima. Iako Freinet nije imao prevelika očekivanja, ispostavilo se da su učenici bili jako zainteresirani za precizan rad na ručnoj tiskari i stvaranje. Fasciniralo ih je što su se ponovo susreli s prirodnim ciklusom obrazovanja: promatranje, razmišljanje i stvaranje vlastitog teksta. Ova iskustva postala su osnovica za sve njegove buduće obrazovne inovacije, vraćajući obrazovanje u prirodni tok učenja (Clanfield, Sivell, 1990).

Osim slobodnog pisanja, školskog časopisa i ručne tiskare u Freinetovom radu bila vrlo poznata i međuškolska suradnja. Komunikacija među učenicima u različitim Freinet učionicama je stalna i napreduje. Razmjenjuju pakete sa sastavima, poezijom, crtežima, fotografijama, pismima te pitanjima o lokalnom području. Ova razmjena može uključivati dvije škole ili grupu od osam škola i te škole mogu biti u blizini ili udaljene (Lee, 1980).

Još jedna posebnost su Freinetove učionice. Matijević (2001) opisuje Freinetove učionice kao dinamične i prilagodljive prostore. Stolovi nisu raspoređeni za frontalnu nastavu, već su postavljeni tako da zadovolje raznolike potrebe djece za radom, igrom i učenjem. Namještaj i oprema omogućuju širok spektar aktivnosti, od čitanja u priručnoj biblioteci i korištenja pisaćeg stroja, do eksperimentiranja u radionici za obradu drva ili električne projekte. Učionica također pruža prostor za slikanje i igru, te sadrži ormariće za pohranu učeničkih radova i proizvoda iz školske tiskare (Matijević, 2001). Lee (1980) nadalje opisuje Freinetovu učionicu te opisuje zidove koji su ukrašeni originalnim umjetničkim radovima učenika, a na oglasnoj ploči su prozni i poetski radovi. U učionici se nalazi i akvarij, biljke ili neka mala životinja o kojoj se učionici brinu ili ju promatraju u svrhu eksperimenta. U kutu se uvijek nalazi već spomenuti tiskarski stroj, a u dvorištu škole često se nalazi vrt u kojem stanuju male životinje, na primjer kokoši ili zečevi (Lee, 1980).

3. Građanski odgoj i obrazovanje

Ideja obrazovanja građana o društvenim pitanjima potječe još iz grčke filozofije krajem 7. stoljeća prije Krista, gdje su filozofi obrazovali slobodne građane kroz govore i rasprave. Tijekom povijesti, ideje o obrazovanju građana razvijale su se u smjeru stvaranja funkcionalnih građana prema zahtjevima političkih vlasti i obrazovnih sustava. Smatra se da su institucionalni počeci građanskog odgoja nastali početkom 20. stoljeća u SAD-u, gdje su obrazovna tijela radila na stvaranju građanina koji bi pozitivno doprinio zajednici (Nikičić, Komesarović, 2021). Građanski odgoj i obrazovanje pokrivaju znanja o ljudskim pravima, demokraciji i političkim sustavima, s naglaskom na razvoj kritičkog mišljenja, etičkih načela i komunikacijskih vještina za društveno i političko sudjelovanje. Fokus je na medijacijskim znanjima, mirotvorstvu, mirnom rješavanju sukoba, demokratskom rješavanju društvenih problema, dijalogu i poštovanju ciljeva. Temeljne vrijednosti koje se promiču su odgovornost, ljudsko dostojanstvo, sloboda,

ravnopravnost i solidarnost, s posebnim naglaskom na odgovornost prema javnim dobrima i doprinos zajednici (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019).

3.1. Definicija i važnost građanskog odgoja i obrazovanja

U posljednjim desetljećima sve više raste interes za građanski odgoj i obrazovanje. Taj porast se pripisuje povećanju nepravde i nejednakosti, globalizaciji i migracijama, te zabrinutosti za građanski i politički aktivizam, kao i manjem angažmanu mladih. Ovi čimbenici oblikuju suvremenu stvarnost i potiču potrebu za edukacijom mladih o tim važnim temama (Nikičić, Komesarović, 2021).

Plaza Leutar (2023) navodi definiciju građanskog odgoja u skladu s definicijom Vijeća Europske unije: „građanski odgoj i obrazovanje skup je prakse i načela usmjerenih na to kako bi se mladi ljudi bolje pripremili za aktivno sudjelovanje u demokratskom životu preuzimanjem i korištenjem vlastitih prava i odgovornosti u društvu“ (Plaza Leutar, 2023, 175).

Građanski odgoj i obrazovanje postali su ključni cilj u suvremenim europskim obrazovnim politikama. Ovaj koncept obuhvaća četiri glavne cjeline: obrazovanje o ljudskim pravima, političko obrazovanje, obrazovanje za mir i obrazovanje za demokraciju (Plaza Leutar, 2023, prema Eurydice, 2017). Građanski odgoj predstavlja sveobuhvatnu viziju koja se ostvaruje na različitim razinama i u različitim uvjetima učenja. Najčešće se prepoznaje kroz formalno obrazovanje, uključujući integrirani pristup nastavi, međupredmetne programe, modularne kurikulume, posebne predmete i izvannastavne aktivnosti (Plaza Leutar, 2023).

Građanski odgoj donosi brojne koristi. Prvo, ono potiče podršku demokratskim vrijednostima, poput tolerancije, jer bolje razumijevanje vladinih funkcija povećava prihvaćanje osnovnih principa demokracije. Drugo, povećava političku participaciju jer informirani ljudi češće sudjeluju u građanskim i političkim aktivnostima. Treće, pomaže građanima da bolje razumiju i brane svoje interese. Osim toga, građanski odgoj omogućava daljnje učenje o građanskim temama jer se novo stečeno znanje može bolje koristiti ako se temelji na već postojećoj osnovi. Također, smanjuje nepovjerenje i strah od javnog života, jer znanje potiče povjerenje, dok neznanje često vodi strahu. Građanskim odgojem se poboljšava i dosljednost stavova građana u anketama, čineći njihove

stavove koherentnijima kroz vrijeme i različita pitanja. Konačno, može promijeniti mišljenje o specifičnim pitanjima, kao što su stavovi prema imigraciji, jer bolje razumijevanje smanjuje strah od novih imigranata i njihovog utjecaja (Galston, 2004).

Značajan napredak u području građanskog odgoja predstavlja izrada kurikuluma za građanski odgoj i obrazovanje. Kurikulum je eksperimentalno primijenjen u dvanaest škola, gdje se provodio kao međupredmetno područje i kao zaseban predmet. Od 2014. godine program građanskog odgoja i obrazovanja implementira se kao međupredmetna tema, no pritom nisu uvažene preporuke učenika, učitelja i nastavnika prikupljene tijekom eksperimentalne provedbe, kao ni prijedlozi stručnjaka i rezultati postojećih istraživanja (Sever, Horvat, 2019).

3.2. Ciljevi i kompetencije građanskog odgoja i obrazovanja

U današnjem tehnološki naprednom i dehumaniziranom društvu važno je institucionalno poticati razvoj građanskih kompetencija koje uključuju osobni napredak, pozitivne društvene odnose i vrijednosti demokracije poput odgovornosti i solidarnosti. Trenutni pristupi građanskom obrazovanju su nedovoljni i neadekvatni, što zahtijeva značajne promjene. Djeca i mladi trebaju okruženje koje promiče slobodu, osobnu odgovornost, traženje smisla i ljudska prava (Plaza Leutar, 2023).

Cilj građanskog odgoja i obrazovanja je da kod djece i mladih razvije odgovornost, kako prema sebi, tako i prema društvenoj zajednici. Na taj način im se pomaže da se lakše snalaze u životu i usmjerava ih na put ispunjenog i svrhovitog života (Plaza Leutar, 2023). Prema Klemenčić (2007) ciljevi građanskog odgoja mogu se podijeliti u tri kategorije. Ciljevi su podijeljeni na razvoj političke pismenosti, razvoj kritičkog mišljenja, stajališta i vrijednosti koje odlikuju odgovornog građanina i ciljevi koji se odnose na poticanje aktivne participacije učenika. Prva kategorija podrazumijeva teoriju ljudskih prava i demokracije, djelovanje političkih institucija odnosno stjecanje formalnog teorijskog znanja. U drugoj se kategoriji od učenika očekuje uključivanje u smislu mišljenja i stajališta, a u trećoj kategoriji se očekuje aktivno uključivanje u sve sfere i život zajednice (Klemenčić, 2007).

U Kurikulumu međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje za osnovne i srednje škole izneseni su ciljevi učenja i poučavanja građanskog odgoja. Cilj obrazovanja je osnažiti učenike da razviju građanske kompetencije koje će im, kao informiranim, aktivnim i odgovornim članovima društva na svim razinama, omogućiti učinkovito ispunjavanje građanskih obveza. Učenici trebaju steći široko znanje o ljudskim pravima, političkim konceptima, procesima i sustavima, kao i o karakteristikama demokratske zajednice te načinima sudjelovanja u njenom političkom i društvenom životu. Uz to, obrazovni proces treba promicati vrijednosti poput ljudskog dostojanstva, slobode, ravnopravnosti i solidarnosti, te demokratizirati školsko okruženje kroz poticanje kritičkog razmišljanja, vještina argumentacije i komunikacije, koje su neophodne za aktivno sudjelovanje u društvenim i političkim procesima. Važno je razvijati i temeljne vrijednosti propisane Ustavom, uključujući slobodu, jednakost, etičnost, moralne standarde, obiteljske vrijednosti, ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalnu pravdu, poštovanje ljudskih prava, nepovredivost vlasništva i doma, očuvanje okoliša, vladavinu prava te demokratski višestranački sustav (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019).

Kada govorimo o građanskom odgoju, često se ističe važnost kompetencija. Pojam kompetencije integrira odgoj, obrazovanje, usavršavanje i samoučenje s ciljem zadovoljavanja potreba pojedinca, društva i tržišta. Iako ne postoji univerzalno prihvaćena definicija kompetencije, u Europi se sve više primjenjuje holistički pristup, gdje se kompetencija smatra višedimenzionalnom kvalitetom koja obuhvaća znanja, vještine, vrijednosti, stavove, osobine, motivaciju i ponašanja. Fokus na kompetencije u obrazovanju stavlja naglasak na ishode učenja (Šalaj et al., 2014).

Prema okviru Europske unije, kompetencije se dijele na međuljudske i građanske. Međuljudska kompetencija obuhvaća vještine potrebne za učinkovito i konstruktivno sudjelovanje u društvenom životu te za rješavanje problema. Ove vještine omogućuju učinkovitu interakciju među ljudima u javnom i privatnom kontekstu. Međuljudska kompetencija uključuje sposobnost konstruktivne komunikacije u različitim društvenim situacijama, izgradnju povjerenja i empatije, konstruktivno rješavanje frustracija, pokazivanje poštovanja prema drugima, prevladavanje stereotipa i predrasuda te postizanje kompromisa. Građanske kompetencije, koje obuhvaćaju širi opseg od međuljudskih zbog njihove prisutnosti na društvenoj i političkoj razini, mogu se smatrati skupom vještina koje omogućuju pojedincu da aktivno sudjeluje u građanskom životu. Neke od ključnih građanskih kompetencija uključuju poznavanje građanskih prava i ustava, sposobnost sudjelovanja

u donošenju odluka na različitim razinama, solidarnost kroz rješavanje društvenih problema, povezivanje s javnim institucijama, poštovanje ljudskih prava i jednakosti, kao i kritički pristup informacijama koje pružaju masovni mediji (Šalaj et al., 2014). Rukavina Kovačević (2013) opisuje međuljudske i građanske kompetencije kao temeljne kompetencije europskog obrazovnog sustava. Poticanje građanske aktivnosti, osobito među mladima, postaje sve važnije na europskoj i nacionalnoj razini. Društvene i građanske kompetencije su od 2006. godine prepoznate kao ključne za cjeloživotno učenje, prema Vijeću Europe i Europskom parlamentu. (Rukavina Kovačević, 2013).

4. Povezanost Freinetove pedagogije i građanskog odgoja i obrazovanja

Proučavajući građanski odgoj i Freinetovu pedagogiju, jasno su vidljive njihove sličnosti i zajednički ciljevi. Građanski odgoj nastoji kod učenika razviti svijest o njihovoj ulozi kao demokratskih građana, upoznavajući ih s njihovim pravima i odgovornostima u razredu, školi i zajednici. Cilj je osposobiti učenike za vođenje, suradnju, timski rad prema demokratskim načelima te razviti njihove društvene vještine, samosvijest i samopouzdanje (Jurjević Jovanović 2017). Slično tome, Freinetova pedagogija naglašava važnost osiguravanja uvjeta za optimalan razvoj svakog djeteta unutar zajednice kojoj će služiti i koja će ga podržavati. Škola, prema Freinetu, treba biti usmjerena na dijete kao člana zajednice, a ne na državu. Zajedno s tim, treba zadovoljavati njegove osnovne potrebe u svakoj fazi razvoja (Matijević, 2001). U nastavku će biti prikazane sličnosti i zajednički ciljevi građanskog odgoja i Freinetove pedagogije.

4.1. Aktivna participacija učenika i praktično učenje

Jedan od ciljeva građanskog odgoja je poticanje aktivne participacije učenika. Aktivna participacija im omogućuje sudjelovanje u školskim i lokalnim aktivnostima, kao i razvijanje vještina potrebnih za odgovorno, kreativno i kritičko sudjelovanje u javnom životu (Klemenčić, 2007).

Kurikulum međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje za osnovne i srednje škole iz 2019. godine spominje domenu društvena zajednica. Domena društvena zajednica potiče učenike na aktivno sudjelovanje u zajednici, pri čemu stječu znanja, vještine i stavove o važnosti angažmana u zajednici. Učenici su motivirani da reagiraju na društvenu isključenost, prepoznaju probleme, istražuju i predlažu rješenja te se uključuju u različite aktivnosti. Kroz angažman u zajednici, poput rada u udrugama i nevladinim organizacijama, promiču zajedništvo i zajedničke interese, koji se s vremenom šire od školske ili lokalne razine do građanskih inicijativa usmjerenih na opće dobro. Također, razvijaju komunikacijske i socijalne vještine ključne za oblikovanje školske kulture (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019).

Kao što građanski odgoj naglašava važnost aktivne participacije učenika, tako i Freinet teži poticanju učenika da aktivno sudjeluju u stvaranju vlastitog znanja. Od samog početka svoje karijere, Freinet je odbacio tradicionalne metode poučavanja. Umjesto toga, započinjao je svoje satove razgovorom s učenicima razgovarajući o njihovim iskustvima izvan škole. Sve što je za učenike bilo važno, privlačilo je i njegovu pažnju. Učenici su s njim dijelili priče o onome što su doživjeli na putu do škole, svađama s prijateljima, nogometnim utakmicama, ili, na primjer, o tome kako im je teta isplela džemper. Freinet je poticao učenike da budu aktivni promatrači svijeta oko sebe i da postavljaju pitanja o stvarima koje ih okružuju. Ako bi, primjerice, na putu do škole primijetili crkvu, trebali su se zapitati: Tko ju je sagradio? Kada je izgrađena? Kojem stilu i razdoblju arhitekture pripada? Budući da su mnogi učenici dolazili iz ruralnih sredina, nije se zaobilazilo ni teme vezane uz selo. Učenici su istraživali ljudske resurse svoje zajednice, pa su, na primjer, saznali kako postolar izrađuje cipele, gdje je naučio svoj zanat i koje materijale koristi. Poljoprivrednici su bili upitani zašto oru svoja polja na određeni način, kako biraju usjeve i određuju količinu sjemena. Važnost ovakve aktivne participacije učenika Freinet je objasnio uz pomoć jedne priče sa sela. Novi radnik na farmi pokušao je natjerati konja da pije vodu, kada mu to nije uspjelo, upitao je seljaka za savjet, a on mu je samo rekao kako konj jednostavno nije žedan. Možda će se pretvarati da pije vodu, ali će ju ispljunuti i to je gubljenje vremena. (Lee, 1980). Postavlja se pitanje: „A kako natjerati konja da pije? Tako što mu prvo dopustiš da pase. Tada ćeš vidjeti kako galopira prema pojilu da se napije i nećeš ga moći zaustaviti.“ (Lee, 1980, 342). Tim odgovorom želi se reći da se dijete ne može prisiliti da uči, ali može mu se dati sloboda da "pase", tj. probuditi u njemu žeđ za znanjem, i tada će biti nemoguće zaustaviti ga u učenju (Lee, 1980).

Freinetova genijalnost ležala je u njegovoj sposobnosti da izvuče ključne elemente ideja drugih pedagoga, prepozna što bi moglo biti učinkovito i prilagodi te ideje na svoj jedinstven način (Acker, 2000). U skladu s time Acker (2000) navodi šest elemenata Freinetove Pedagogije:

- a) „Učitelji nisu diktatori“ – Freinet je naglašavao važnu ulogu učitelja, no smatrao je da učitelji ne bi trebali biti dominantni, nego bi trebali učenicima dopustiti da upravljaju učionicom. Također predlaže da se stol učitelja položi na istu razinu kao i stolovi učenika.
- b) „Motivacija potiče učenike na učenje“ - Učenici pišu slobodne tekstove o svakodnevnim opažanjima i temama po vlastitom izboru. Također izražavaju svoje interese raspravljajući o tim opažanjima ili donošenjem zanimljivih predmeta.
- c) „Sudjelovanje podrazumijeva slobodu“ – Freinetove obrazovne metode daju učenicima slobodu jer je malo što u učionici zabranjeno. Omogućavaju im da sami izaberu način rada, bilo individualno ili u grupi.
- d) „Sudjelovanje podrazumijeva samopouzdanje“ – Freinet nastoji učenicima dokazati da su svi sposobni i da trebaju imati pouzdanja u sebe. Iako neki učenici bolje izražavaju svoje vještine u rukotvorinama, pisanju, govoru ili promatranju, svi imaju potencijal za uspjeh.
- e) „Učionice su dio svijeta“ – Freinetovi učenici su zainteresirani i imaju potrebu podijeliti svoje radove s drugima. U tome im je pomogla ručna tiskara pomoću koje su tiskali svoje slobodne tekstove i razmijenjivali ih s drugim učenicima u drugim školama. Međuškolskim razmjenama je u učionice ušao novi život.
- f) „Freinetova pedagogija je participativna pedagogija“ – Tradicionalno poučavanje ograničava sudjelovanje učenika. Ova situacija postaje brzo izazovna jer vrijednosti koje učitelj želi prenijeti nisu uvijek usklađene s interesima djeteta. Društvo nastoji oblikovati odgovorne pojedince stavljajući dijete u podređeni položaj. Freinet predlaže da se učionica učini trajnim središtem interesa djeteta kako bi se prevazišla ova situacija (Acker, 2000).

Freinet naglašava da pravi problem našeg obrazovanja nije sadržaj nastave, već potreba da djetetu razvijemo "žudnju" za znanjem. Ova "žudnja" označava skeptičan i istraživački pristup prema bilo

kojem kurikulumu, bilo da je tradicionalan ili suvremen. Učenik ne bi trebao biti pasivni primatelj sadržaja, već aktivan sudionik u izboru tema za proučavanje (Lee, 1980).

4.2. Demokracija

Nešto što povezuje građanski odgoj i Freinetovu pedagogiju je demokracija. Demokracija se, za razliku od autokracije i aristokracije, definira kao oblik vlasti u kojem narod ima moć (Šalaj et al., 2014).

Trenutno stanje pokazuje da demokratska škola nije luksuz, već nužnost. Učenje demokracije nije samo dodatak obrazovanju za život, ono je ključni dio tog obrazovanja i mora biti glavni cilj školskog sustava. Ova potreba za učenjem demokracije povezana je s krizom koja donosi velike izazove i rizike, na koje ni vlade ni građani nisu dovoljno spremni (Edelstein, 2011). Klemenčić (2006) definira obrazovanje za demokratsko građanstvo kao višestruki, procesno usmjeren pristup koji obuhvaća političku suradnju, pravnu svijest o pravima i odgovornostima, kulturno poštovanje raznolikosti, te socijalne i ekonomske aspekte poput borbe protiv siromaštva i marginalizacije. Također uključuje europsku svijest o kulturnim razlikama i globalnu solidarnost.

Freinetova pedagogija stavlja poseban naglasak na prakticiranje demokratskog načina života, rada i učenja, te na uspostavljanje suradničkih odnosa među učenicima, između učenika i učitelja, kao i među samim nastavnicima (Jagrović, 2007).

Na početku svojega rada, Freinet je shvatio da, ako obični ljudi žele opstati i ako demokracija treba imati pravu vrijednost, učitelji moraju poticati djecu na samostalno razmišljanje. Ljudi bi trebali biti osposobljeni za vođenje vlastitih poslova s razumom, jer su oni na vlasti pokazali svoju nesposobnost i nezainteresiranost za ikoga izvan svoje društvene klase. Freinet je stoga stvorio demokratsku učionicu, ali je za to imao i jedan hitan razlog. Zbog ratnih ozljeda nije bio u stanju predavati na tradicionalan način, niti je imao snage za stajanje pred razredom i discipliniranje učenika, pa je morao osmisliti nove metode i pristupe radu (Temple, et al., 1994).

Prema kurikulumu građanskog odgoja i obrazovanja, aktivno i odgovorno građanstvo predstavlja temelj za razvoj demokracije. To uključuje demokratsko upravljanje razredom, školom i lokalnom zajednicom, sudjelovanje u demokratskim procesima poput kandidiranja i izbora, te istraživanje i

rješavanje problema unutar razredne, školske i lokalne zajednice. Prema Matijević (2001) jedno od Freinetovih organizacijskih sredstava, a i središnji dio Freinetove demokratske pedagogije bili su razredni sastanci. Pomoću razrednog sastanka učenici oblikuju nastavni program, razgovaraju i rješavaju sukobe u razredu. Razredni sastanak se obično po rasporedu održava u 9 sati ujutro i ima sljedeće točke: 1. Blagajnički izvještaj 2. Što nam se posebno sviđalo 3. Što nam se nije sviđelo 4. Mi zaključujemo 5. Mi predlažemo za idući tjedan (Matijević, 2001).

Freinet je smatrao je uloga učitelja pripremiti dijete za izazove koje život donosi. Naglasio je da bi akcije u korist demokracije, slobode i mira trebale biti kontinuirane u školi i društvu. Prema Freinetu, učitelji imaju misiju i trebaju djelovati kao osloboditelji djece. Uveo je praksu izradu "muralnih novina", gdje su učenici mogli slobodno izražavati svoje mišljenje, kritike ili pohvale vezane uz školski život. Svaki tjedan se na formalnom sastanku čitaju pitanja koja su zapisana na Muralnim novinama. Sastanak ili Tribunal ne teži kazni za neprimjereno ponašanje, već nudi prijedloge kako djeca mogu pozitivno ispraviti svoje postupke. Učitelji i roditelji promatraju i sudjeluju u procesu, a učitelji ponekad interveniraju i pomažu djeci u pronalaženju pravednih rješenja (Temple et al., 1994).

Učenici usvajanjem znanja, vještina i demokratskih stavova stječu sposobnost razumijevanja pravnih sustava i donošenja samostalnih odluka. Uče o načinima sudjelovanja u političkim odlukama u svojoj zajednici, primjereno svojoj dobi. Razlikuju demokratska načela i primjenjuju ih u razredu, školi, lokalnoj zajednici, te na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Učenici razumiju osnovne demokratske političke koncepte, prepoznaju važnost političkih odluka za svoj život, kritički ih procjenjuju i zauzimaju stav prema njima. Također, prepoznaju i koriste mogućnosti sudjelovanja u javnim poslovima (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019).

4.3. Suradničko učenje

U građanskom odgoju usmjerenost na ishode učenja zahtijeva prilagođen pristup svakom učeniku i stalno praćenje procesa učenja. Cilj je osigurati da svaki učenik ne samo stekne znanja i razumije njihovu primjenu, već i otkrije svoje snage, stekne samopouzdanje i prepozna uvjete za uspješnu primjenu naučenog. Međutim, individualizirani pristup ne podrazumijeva isključivo individualno učenje. Učenje u školi je društveni proces koji oblikuje kako pojedinca tako i razrednu zajednicu.

Ono proizlazi iz dinamične, interaktivne suradnje, koja uključuje timski rad, natjecanje prema zajedničkim pravilima, izlaganje, raspravu, pregovaranje te procjenu i zaključivanje. Stoga, i individualni i socijalni aspekti učenja trebaju biti uzeti u obzir prilikom određivanja ishoda učenja i vrednovanja postignuća učenika (Šalaj et al., 2014). Građanski odgoj i obrazovanje ističe se primjenom metoda suradničkog i iskustvenog učenja, kao i učenjem izvan školskih okvira. Fokus je na učenju kroz istraživanje, analizu i vrednovanje informacija, što omogućuje razvoj vrijednosti koje nastaju iz osobnog učenja i iskustava, a ne nametanja. Kroz suradničko učenje, učenici stječu vještine potrebne za suradnju u svim područjima života. Povezivanjem školskog i izvanškolskog učenja, oblikuju sveobuhvatno iskustvo aktivnog građanstva. Odgoj za građanstvo uključuje jednaku važnost znanju, vrijednostima i stavovima te sposobnostima za djelovanje i sudjelovanje u demokratskom društvu (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019).

Freinetova pedagogija pridaje veliku važnost vježbanju demokratskog načina života, rada i učenja te uspostavljanju suradničkih odnosa među učenicima, kao i između učenika i učitelja, ali i samih nastavnika. Istraživačko učenje i slobodno izražavanje ključni su elementi koji omogućuju djetetu da oblikuje svoj odnos prema sebi i svijetu. Učenici često sudjeluju u zajedničkim projektima, bilo u manjim skupinama ili cijelom razredu, pri čemu je jasno definirano tko što radi. Takvi projekti, poput pripreme i tiskanja razrednih novina, zahtijevaju snažnu suradnju i zajednički rad (Jagrović, 2007).

U Freinetovoj učionici učenici samostalno organiziraju i planiraju svoj rad te aktivno sudjeluju u zajedničkim aktivnostima. Učenici surađuju i zajedno stvaraju radove pomoću tiskarskog stoja. Tiskarski stroj omogućio je Freinetu da postigne kurikularne ciljeve kroz kolektivnu izradu školskih novina pomoću slobodnih tekstova. Učenici su pisali ili crtali o svojim iskustvima, a zatim te radove čitali pred razredom. Ova vježba, koju je Freinet nazvao "radno orijentiranim čitanjem," ne samo da je poboljšavala njihove jezične vještine, već je poticala suradnju i povezivanje s lokalnom zajednicom (Carlin, 2018).

Freinet je tijekom tih istraživanja poticao djecu na zajednički rad umjesto individualnog. Umjesto da se natječu za ocjene, djeca su surađivala na zadacima koje su sami odabrali. Uloga učitelja se također promijenila, umjesto da strogo kažnjava učenike ili nagrađuje točne odgovore, učitelj je postao suradnik, sličan vođi grupnih aktivnosti prema Deweyevom konceptu. Natjecanje više nije bilo bitno, njega je u potpunosti zamijenila suradnja (Lee, 1980).

5. Zaključak

Freinetova pedagogija i građanski odgoj predstavljaju integrirane pristupe obrazovanju koji dijele slične principe i ciljeve, naglašavajući važnost aktivne participacije učenika, suradnje, praktičnog učenja i demokratskih vrijednosti. Ova povezanost između metoda i ciljeva obaju pristupa ukazuje na njihovu komplementarnost u stvaranju obrazovnog okvira koji potiče razvoj samostalnosti i aktivno sudjelovanje u društvu. Freinetova pedagogija, sa svojom naglaskom na učenju kroz iskustvo i suradnju, usklađuje se s načelima građanskog odgoja koji teži osnaživanju učenika za aktivno sudjelovanje u društvenom životu. S obzirom na današnji obrazovni sustav koji je često previše tradicionalan i rigidno strukturiran, potrebno je uvesti promjene koje će omogućiti veću fleksibilnost i prilagodljivost potrebama modernog društva. Freinetova pedagogija nudi korisne i vrijedne ideje i rješenja koja mogu unaprijediti obrazovne prakse, pružajući učenicima priliku za razvoj kroz aktivno sudjelovanje i demokratizaciju obrazovnog procesa. Uvođenjem elemenata Freinetove pedagogije i građanskog odgoja u današnji obrazovni sustav, možemo stvoriti okruženje koje ne samo da omogućuje sticanje akademskih znanja, već i razvija ključne socijalne vještine i demokratske vrijednosti. Ove promjene će pomoći u izgradnji učenika koji su spremni za budućnost, sposobni da se nose s izazovima i doprinose unapređenju društva. Stoga, usvajanje obrazovnih pristupa, kakvi su oni koje predlaže Freinet, predstavlja ključnu potrebu za razvoj obrazovanja koje će bolje pripremiti učenike za sutrašnji svijet.

6. Popis literature

1. Acker, V. (2000). Celestin Freinet (1896-1966): A Most Unappreciated Educator in the Anglophone World. Preuzeto s <https://eric.ed.gov/?id=ED451095>
2. Carlin, MA (2018) Celestin Freinet's Printing Press: Lessons of a Bourgeois Educator. *Educational Philosophy and Theory*, 51 (6). pp. 628-639. Preuzeto s [e-space \(mmu.ac.uk\)](https://www.mmu.ac.uk/e-space)
3. Clandfield D. i Sivell J. (1990). *Cooperative Learning & Social Change: Selected Writings of Celestin Freinet*. James Lorimer & Company. Preuzeto s https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=fVUgDyCL8dYC&oi=fnd&pg=PR5&dq=celestin+freinet+pedagogy&ots=liRo8-_vN1&sig=75fkBGr4y4u39kSWoC_tSMnt9Vc&redir_esc=y#v=onepage&q=celestin%20freinet%20pedagogy&f=false
4. Edelstein, W. (2011). Education for Democracy: reasons and strategies. *European Journal of Education*, 46(1), 127–137. Preuzeto s <http://www.jstor.org/stable/41231563>
5. Galston, W. A. (2004). Civic Education and Political Participation. *PS: Political Science and Politics*, 37(2), 263–266. Preuzeto s <http://www.jstor.org/stable/4488817>
6. Jagrović, N. (2007). Sličnosti i razlike pedagoških modela Marije Montessori, Rudolfa Steinera i Célestina Freineta. *Školski vjesnik*, 56 (1. – 2.), 65-77. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/82653>
7. Jurjević Jovanović, I. (2017) *UČITELJ - od pripravnika do savjetnika*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Klemenčić, E. (2006). Građanski odgoj u Europskoj uniji: aspekti edukacije za demokraciju. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 3 (1), 283-295. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/38274>
9. Lee, W. B. (1980). Ecole Moderne Pédagogie Freinet: Educational Bonesetters. *The Phi Delta Kappan*, 61(5), 341–345. Preuzeto s <http://www.jstor.org/stable/20385479>
10. Matijević, M. (2001). *Alternativne škole: didaktičke i pedagoške koncepcije*. Zagreb: TIPEX.
11. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. (2019). *Kurikulum međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje za osnovne i srednje škole*. *Narodne novine*, broj 10/2019. Preuzeto s <https://mzom.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni->

[kurikulum/medjupredmetne-teme/kurikulum-medjupredmetne-teme-gradjanski-odgoj-i-obrazovanje-za-osnovne-i-srednje-skole/3853](https://www.mreza.hr/kurikulum/medjupredmetne-teme/kurikulum-medjupredmetne-teme-gradjanski-odgoj-i-obrazovanje-za-osnovne-i-srednje-skole/3853)

12. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. (2012). Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja. *Agencija za odgoj i obrazovanje*. Preuzeto s <https://goo.hr/gradanski-odgoj-i-obrazovanje-graficki-prikaz-kurikuluma/>
13. Nikičić, I. i Komesarović, Z. (2021). PERSPEKTIVE UTJECAJA PROVEDBE KURIKULUMA GRAĐANSKOGA ODGOJA I OBRAZOVANJA NA SKRIVENI KURIKULUM U ŠKOLAMA. *Magistra Iadertina*, 16 (1), 73-93. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/270523>
14. Nowak-Fabrykowski, K. (1992). FREINET'S CONCEPT OF TEACHERS AND THEORY OF TEACHING. *McGill Journal of Education / Revue Des Sciences De l'éducation De McGill*, 27(001). Preuzeto s <https://mje.mcgill.ca/article/view/8015>
15. Plaza Leutar, M. (2023). Građanski odgoj i obrazovanje: Vrijednosti kurikula i antropološko-vrijednosne kategorije logoterapije. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, (17), 172-189. <https://doi.org/10.21857/yk3jwh71z9>
16. Rukavina Kovačević, K. (2013). GRAĐANSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE U ŠKOLI – POTREBA ILI UVJET?. *Riječki teološki časopis*, 41 (1), 101-136. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/118852>
17. Sever, M. i Horvat, M. (2019). Građanski odgoj i obrazovanje kroz obrazovnu politiku Europske unije: slučaj Hrvatske. *Diskrepancija*, 15 (22/23), 18-29. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/224108>
18. Šalaj, B., Uzelac, M., Gelb, D., Đorđević, I., Šindler, A., Žitko, M., Jurman, L., Žnidarec Čučković, A., i Zenzerović Šloser, I. (2014). *Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja* (2. izdanje). Centar za mirovne studije/Mreža mladih Hrvatske. Preuzeto s <https://www.cms.hr/hr/publikacije/prirucnik-za-nastavnike-pomoc-u-provedbi-gradanskog-odgoja-i-obrazovanja>
19. Temple, C., de Yunén, A. M. H., i Montenegro, L. (1994). Reading around the World: The “Global Method” of Célestin Freinet: Whole Language in a European Setting? *The Reading Teacher*, 48(1), 86–89. Preuzeto s <http://www.jstor.org/stable/20201370>

20. Temple, C., i Rodero, M. L. (1995). Reading around the World: Active Learning in a Democratic Classroom: The “Pedagogical Invariants” of Célestin Freinet. *The Reading Teacher*, 49(2), 164–167. Preuzeto s <http://www.jstor.org/stable/20201576>